

Dinko Župan

Filozofija povijesti i književnost

Viktor Ćmegač, *Književnost i filozofija povijesti*, HFD, biblioteka "Filozofska istraživanja", Zagreb, 1994.

Filozofija povijesti zajedno s teorijom povijesti danas je kod nas sve manje predmet promišljanja filozofa, a sve više predmet promišljanja teoretičara književnosti (Vladimir Biti, Nenad Ivić, Viktor Ćmegač). Da to čine na uspješan način, potvrđuje i knjiga Viktora Ćmegača *Književnost i filozofija povijesti*. Knjiga sadrži pet rasprava: "Putovi humanističkih znanosti", "Dramski oblik i filozofija povijesti", "Povijesni roman danas", "Europski kontekst Krležina shvaćanja povijesti" i "Dijagnostika epohe u bečkoj moderni", u kojima se promišlja moguća povezanost književnosti i filozofije povijesti. Ovim prikazom bit će obuhvaćene prve četiri rasprave.

Uvodna rasprava "Putovi humanističkih znanosti" daje detaljan prikaz razvoja historizma, s kojim humanističke znanosti zadobivaju svoju temeljnu poziciju. Historizam prošlosti pristupa na jedan posve nov način, a do tada vladajuća univerzalna povijest postaje samo jedan od mogućih pristupa. Historistički relativizam prihvaća otvorenu višeznačnost svega prošlog, odbacuje isključivost i jednodimenzionalnost univerzalističke povijesti, jer svakoj kulturi priznaje posebnost. Djelo kojim se utemeljuje ta promjena perspektive je Goetheov esej "Von deutscher Baukunst" (1773) koji bi se mogao nazvati manifestom historizma. Goethe sve minule kulture oslobađa od normi prezentističkog vrednovanja i u njima pokušava otkriti osebnost i karakterističnost. Prema mišljenju V. Ćmegača tek nam razumijevanje historističkog prijeloma omogućuje pravi uvid u daljnji razvoj humanističkih znanosti. Pod utjecajem pozitivizma mnoge humanističke znanosti pokušavaju svoju metodologiju prilagoditi metodologiji prirodnih znanosti. Diltheyevim promišljanjem historijskih duhovnih znanosti humanističke znanosti uspijevaju izboriti svoje metodološko uporište. Naše stoljeće je proširilo metodološku problematiku te autor daje kratak pregled te problematike od Husserlove fenomenologije, preko hermeneutike, Heideggerove fundamentalne ontologije, strukturalizma, formalizma do Foucaultove arheologije znanja. Nijedna od ovih pozicija prema autorovu mišljenju nije ostala bez prijepora, a jedna od (glavnih) zadaća humanističkih znanosti treba biti neprekidno "ispitivanje vlastita statusa i vlastite razložnosti". Za utvrđivanje dijagnoze u devedesetim autor se poziva na suvremenog njemačkog filozofa Oda Marquarda koji u sve bržoj promjeni svakidašnjice pokušava vratiti dignitet

humanističkim znanostima. Zadaća humanističkih znanosti po Marquardu je trojaka: 1. briga za njegovanje estetske dimenzije ljudskog života; 2. čuvanje tradicije; 3. stvaranje orijentacijskih pojmova. Čmegač proširuje ovu zadaću humanističkih znanosti jer smatra da jedna od glavnih zadaća treba biti preispitivanje tradicije. Tu ulogu humanističkih znanosti autor naziva "obnoviteljskom". Dok je u 19. stoljeću ulogu temeljne humanističke discipline imala historiografija, u 20. stoljeću za tu ulogu, prema autorovom mišljenju, bore se mnoge discipline (strukturalna antropologija, strukturalna etnologija, opća semiotika, teorija komunikacije). Nekadašnje zajedništvo humanističkih disciplina danas postoji još samo deklarativno, jer je došlo do evidentnog nejedinstva i neusklađenosti između humanističkih znanosti. Humanističke znanosti proživljavaju krizu, no njihov položaj po autorovu mišljenju nije ugrožen jer je njihova uloga značajna u interdisciplinarnoj komunikaciji koja se treba i dalje razvijati i produbljivati na intersubjektivnoj osnovi.

U drugoj raspravi, "Dramski oblik i filozofija povijesti", s podnaslovom "Tendencije u drami 20. stoljeća", Viktor Čmegač na primjeru komedije *Achterloo* Friedricha Dürrenmatta pokušava istražiti i objasniti pomake od tradicionalne do suvremene povijesne drame. Bitne promjene autor vidi u odnosu prema povijesnim ličnostima i historijskoj autentičnosti. Glavna okosnica tradicionalne drame s povijesnom tematikom su povijesne ličnosti koje u suvremenoj drami bivaju marginalizirane dok u prvi plan stupa odnos prema povijesti u cjelini. U suvremenoj drami povijesni totalitet igra glavnu ulogu. Autor se pri ovoj dijagnozi suvremene povijesne drame poziva na Adornovu raspravu "Offener Brief an Rolf Hochhuth" u kojoj se postavlja pitanje o opravdanosti tradicionalne povijesne drame, koja svoje uporište ima u reprezentativnim ličnostima. Današnje vrijeme, prema Adornu, više ne dopušta reprezentativnost. Slične teze iznosi i Dürrenmatt u svom eseju "Theaterprobleme" - uloga povijesnih ličnosti danas je nepovratno izgubljena u bezličnosti i anonimnosti. ("Kreontovi tajnici rješavaju Antigoin slučaj.") Današnje povijesne drame više ne traže svoj predmet u autentičnim povijesnim ličnostima, već njihov glavni predmet postaje propitivanje smisla povijesti u cjelini. "...Povijesna drama ustupa u naše vrijeme mjesto historiozofskoj drami, dakle dramskom uobličavanju pogleda na filozofiju povijesti." Autor daje prikaz dva historiozofska razumijevanja povijesti, Kantovog i Heineovog. U svojoj raspravi "Der Streit der Fakultäten" iz 1798. Kant postavlja pitanje "da li je ljudski rod u stalnom napredovanju prema boljem životu". Kant zatim iznosi tri moguća odgovora (modela) na to pitanje. Prvi model je nazvao "terorističkim", jer se u njemu povijest razumije kao progresivno nazadovanje. Drugi model, "eudemonistički", u povijesti vidi neprekidni postupni napredak. Treći model je "abderičanski", u

kojem je povijest predočena kao kružno ponavljanje. Heine odnos spram povijesti vidi u dva moguća nazora: fatalističkom i optimističkom. U dramama od Thorntona Wildera, Maxa Frischa i Dürrenmatta do Heinera Müllera i Toma Stopparda eudemonistički i optimistički model su podvrgnuti kritici i parodiranju. Jedna od glavnih odlika historiozofske drame je visok stupanj općenitosti, njeno je gledište filogenetsko. U Dürrenmattovu komadu *Portret jednog planeta* suvremena drama, prema Ćmegačevom mišljenju, doseže najviši stupanj općenitosti: "Filozofija povijesti preobražava se u kozmičku smotru."

Prikazom Nietzscheove tročlane tipologije povijesti, izložene u njegovoj knjizi *O koristi i šteti historije za život*, započinje rasprava "Povijesni roman danas". To Nietzscheovo drugo *Nesuvremeno razmatranje* gotovo je prešućeno u svim značajnijim prikazima ideja filozofije povijesti, jer kada se o Nietzscheu govori u filozofiji povijesti, u prvi plan dolazi njegovo razumijevanje povijesti kao vječnog vraćanja jednakog. A upravo to malo Nietzscheovo djelo pravi je preokret u razumijevanju povijesti u 19. stoljeću, jer je to jedna od prvih knjiga koja se suprotstavlja tada vladajućem historizmu. Ćmegač odabirom Nietzscheove tipologije za analizu povijesnog romana daje vrijedan doprinos revalorizaciji tog djela. U svojoj tipologiji Nietzsche određuje tri odnosa prema povijesti: monumentalistički, antikvarni i kritički. Monumentalističku historiju obilježava predanost uzorima iz prošlosti, povijest čine velike ličnosti i njihova djela koji trebaju biti uzori svakoj sadašnjosti. Opasnost od vladavine takvog pogleda Nietzsche vidi u mogućoj negaciji sadašnjosti, jer se sadašnjost prikazuje kao beznačajna u odnosu na velike događaje prošlosti, ali opasnost prijeti i velikom dijelu prošlosti koji ne spada u skup "monumenata". Antikvarna historija u potpunosti je predana tradiciji, ona za razliku od monumentalističke historije tradiciju prihvaća u cjelini i ne vrši nikakvu hijerarhiju događaja. Opasnost od antikvarne historije Nietzsche vidi u tome što je ona sposobna samo za čuvanje, ali ne i za stvaranje. Kritička historija oslobađa život od prošlosti. To rasterećenje života događa se kroz destrukciju prošlosti. Kritička historija povijest stavlja pred sud i podvrgava je detaljnom ispitivanju, a presudu donosi sam život. Uz pomoć ove tipologije Ćmegač dijagnosticira povijesni roman. Dok povijesni roman 19. st. obilježava monumentalistički i antikvarni pristup, modernistički povijesni roman s početka našeg stoljeća obilježava kritički pristup. Jedna od glavnih teza ove rasprave glasi: "Razvoj povijesnog romana nije shvatljiv bez sustava pogleda koji od osamnaestog stoljeća do danas tvore misaono područje filozofije povijesti." Postmoderna djela koja obilježava citatni odnos s književnom tradicijom, analogan odnos imaju i prema povijesti. "Intertekstualnosti, dakle, odgovara svojevrsna

interhistoričnost." U postmodernim djelima granica između fakata i fikcije je neodređena, primat nije ni u povijesnoj autentičnosti ni u književnosti, historiografija i književnost se međusobno prepliću u historiografskoj fikciji.

Rasprava "Europski kontekst Krležina shvaćanja povijesti" daje prikaz Krležinih promišljanja povijesti u njegovim zapisima iz 1917., članku "Eppur si muove" iz 1919., te oglecima "Magistra vitae" i "O historiji historije" iz 1940. Glavno mjesto u tim promišljanjima ima pitanje napretka i progressa, dakle jedno od centralnih pitanja filozofije povijesti. Misli izložene u tim spisima pokazuju veliku srodnost s Nietzscheovim pogledima na povijest. Radi boljeg razumijevanja problematike Viktor Čmegač daje kratak pregled tematiziranja ideje napretka u filozofiji povijesti od Condorceta, preko Schillera, Rousseaua, Herdera, Kanta, Hegela do Comtea. Glavnim idejama ovih mislilaca suprotstavljen je Nietzscheov pogled na povijest iskazan u već spomenutoj knjizi *O koristi i šteti historije za život*. Nietzsche odbacuje ideju napretka, negira linearni razvoj, skriveni plan i krajnji smisao povijesti. On povijest vidi kao bitni diskontinuitet koji se iskazuje u jakim stvaralačkim individualnostima. "Povijest je (...) dozivanje velikih glasova od vrhunca do vrhunca, razgovor duhova na visinama, daleko iznad nizina svakodnevice. Ono što se naziva poviješću zapravo je taj transhistorijski dijalog." Dehistorizaciju povijesti Nietzsche izražava pojmovima nehistorijsko i nathistorijsko. Nietzsche se svojim mišljenjem povijesti suprotstavlja ne samo tada vladajućem historizmu, već i velikom dijelu dotadašnje filozofije povijesti. Nietzscheovo mišljenje povijesti najbolje opisuje Heideggerova misao: "Za ovo mišljenje povijest nije sljedba razdoblja, već jedna jedina bliskost Istog što se mišljenju nameće na način neproračunljiva usuda i iz neposrednosti što se izmjenjuje."

Knjiga Viktora Čmegača *Književnost i filozofija povijesti* protkana je lucidnim tezama koje otvaraju nove prostore promišljanju filozofije povijesti i književnosti, a ujedno je i poticaj za što tješnju interdisciplinarnu povezanost humanističkih znanosti.